

OTOK SUSAK – MOGUĆNOSTI REVITALIZACIJE

Julijano Sokolić

Susak

UDK 308(497.5 Susak)

Stručni rad

Primljeno: 9. 12. 1993.

Članak obrađuje probleme revitalizacije otoka Suska u cresko-lošinjskom arhipelagu. Opisana je prirodna osnova otoka, relevantni dijelovi njegove prostorno-gospodarske povijesti te otočna zajednica u svom procvatu polovicom ovog stoljeća. Analizirana je današnja demografska razvojna osnova i prikazani rezultati raznih sociologijskih istraživanja provedenih na cresko-lošinjskom otočju. Aspiracije otočana uočene tim istraživanjima govore u prilog mogućim revitalizacijskim projektima. Kao subjekti revitalizacije otoka navedeni su državna uprava, poduzetnici te sami otočani. Naglašena je potreba za uočavanjem posebnosti malog otoka prilikom formuliranja mjera razvojne politike.

UVOD

U ovom prilogu predstavljen je jedan mali otok, otok Susak, koji se nalazi u sjevernom dijelu Jadrana, a svojim prirodnim i povijesnim obilježjima već dugo privlači znanstvenu pozornost. Autor želi još jednom skrenuti pozornost znanstvene i ine javnosti na ovaj dragocjeni djelić naše nove države, predstavljajući jedan devastirani otočni sustav, ali i mogućnosti novog razvojnog ciklusa.

PRIRODNA OSNOVA

Otok Susak se smjestio na zapadnom rubu Kvarnerskog zaljeva, u sjevernom dijelu Jadranskog mora. Nalazi se na 44°31' sjeverne širine i 14°19' istočne geografske dužine, a spada u pučinske otoke. Površina mu je 3,75 km² (375 ha), a najviša kota 98 metara nad morem. Otok je pravilnog oblika, ali je u odnosu na druge otoke lošinjskog arhipelaga slabije razveden.

Na otoku postoje platoi, ali i veći broj terasa, usjeka te većih ili manjih jaruga koje su uglavnom nastale erozijom sipkog materijala. Od ukupne površine najviše otpada na zaravnjene dijelove (253 ha ili 67%), na uvale ili jaruge otpada oko 107 ha ili 29%, dok preostalih 15 ha odnosno 4% ukupne površine otoka zauzima naselje.

Poznavanje klime Suska, odnosno njenih osnovnih elemenata, veoma je značajno, jer ona bitno i neposredno utječe na vodni režim tla, na razvoj i kvalitetu vegetacije, na izbor i mogućnosti turizma, liječenja, na kulturu življenja, utječe na tehnologiju rada, na odjeću i obuću, na mentalitet i stvaralaštvo stanovnika (Blašković, 1957). Iako – osim u manjem obujmu – nije bilo trajnih i višeznačnih meteoroloških snimanja, općenito se može reći da je klima Suska mediteranska u jadranskoj varijanti. Proljeća su topla i uglavnom vlažna, ljeta suha i vruća, jeseni tople i kišovite, a zime blage i kišovite. Najniža je srednja temperatura u siječnju (oko 7° C), a najviša u srpnju (oko 24° C), dok je prosječna godišnja temperatura oko 15° C. Godišnji prosjek oborina iznosi oko 830 mm. Najviše oborina ima u studenom (116,5 mm), a najmanje u srpnju (svega 30,3 mm).

Tlo Suska čini velika masa finog i plodnog pijeska koja leži na vapnenačkoj ploči visine do 10 metara iznad mora. Odakle je Susački pijesak i kako je otok uopće nastao ostalo je od prvih istraživanja do danas zagonetkom. Jedni misle da je podrijetlo eolsko, a neki da su pijesak nagomilala podmorska vrela pa je na površinu dospio tektonskim uzdizanjem.

Istraživači do sada nisu povukli određenu granicu između matičnog supstrata i tla. Naime, i tlo i matični supstrat su dosta rastresiti te su povoljni za uzgoj kultura. Na najvećem je dijelu matični supstrat praporasti ilovasto-pjeskoviti nanos, a na manjem je dijelu vapnenac i fosilni smeđi odnosno crvenkastosmeđi sediment. Prisutne matične podloge utječu na formiranje tla, odnosno na potrebu primjene pojedinih melioracijskih mjera. Na ovim tlima nisu potrebne intenzivne mjere odvodnje jer se na njima, zbog brzog procjeđivanja kroz rastresiti supstrat, ne pojavljuju veće količine suvišnih voda. Zbog propusnih dubokih praporastih naslaga, na otoku nema stalnih vodotoka. Oborinske vode filtriraju se sve do temeljne vapnenačke ploče i na najnižim mjestima ulaze u more. Pri oborinama veće jakosti jedan dio oborinske vode otječe po površini. To izaziva erodiranje sipkog materijala, a rezultat toga su uvale ili jaruge različite veličine i različitog oblika kojih ima po cijelom otoku. Prema tome, na otoku Susku nema podzemne vode (izuzev mikrolokacija uz more), već treba voditi računa samo o oborinskim vodama.

Temeljem hidropedoloških istraživanja (terenskih i laboratorijskih) (Tomić, 1985) te usvojenih dijagnostičkih parametara pedološke klasifikacije koja je modificirana prema namjenskim hidropedološkim istraživanjima za potrebe uređenja površina, tla otoka Suska svrstana su u dvije kartografske jedinice, i to:

– žućkasto sivi regosol (nerazvijeno mineralno karbonatno na lesu) koji zauzima veći dio platoa, a ima ga i na strmim padinama i u erozivnim jarugama.

– smeđi regosol (nerazvijeno mineralno karbonatno na lesu) uglavnom prisutan na platoima i na mikrolokacijama koje se još uvijek obrađuju ili su se obrađivale donedavna.

Površinska drenaža otoka je neznatna. Kudikamo najveći dio kiše infiltrira se u propustan pijesak koji kontinuirano pokriva otok osim uskog obalnog ruba. Infiltracija je maksimalno povećana ponajprije terasiranjem otoka, a zatim podizanjem niskih rubnih nasipa oko svake terase (Petrik, 1957). Stoga se površinom tla slijeva u more samo ona voda koja pada izravno na neobrađene površine, kao što su putovi i staze, jaruge i izgrađeni dio otoka, a i od te samo onoliko koliko se ne infiltrira.

Zbog toga je erozija neznatna i napreduje veoma sporim tempom. Da nije tako, odavna bi već morao nestati pješčani pokrov kamene baze otoka. Što se on u povijesno doba tako uspješno opirao eroziji, može se protumačiti samo neprekinutim obrađivanjem. Sustav terasa i rubnih nasipa mora vući korijen od najstarijeg poljoprivrednog stanovništva otoka, jer bi bez njega erozija bila odnijela pješčani pokrov unatoč obrađivanju. Zato je radi konzerviranja toga pokrova bitno da se ni u budućnosti ne prekine kontinuitet niti intenzitet obrađivanja, jer erozija prijeti da se otok pretvori u kameni greben kakav su, primjerice, Srakane. Neobrađene površine nakon napuštanja vinogradarstva prekrila je, međutim, vegetacija koja onemogućuje daljnju eroziju. Stoga s te strane ne prijeti tolika opasnost koliko od novih, širokih prometnica i otvorenih površina novih plantažnih vinograda. U tom smislu valja voditi računa o mogućoj eroziji i odgovarajućim mjerama zaštite (Izvištaj, 1992).

Kišnica, koja se infiltrira u pijesak, vlaži čitav sloj pijeska. Zbog osobite finoće pijeska znatan dio kišnice zaostaje u njemu kao hidroskopna i kapilarna voda. Zato je otok tako prikladan za agrikulturu. Dio infiltrirane vode dopire do kamene baze ispod pijeska. Ta podzemna voda otječe bilo pukotinama bilo površinom kamene podloge prema zaljevu luke Dragočaj. Takva se voda ovdje javlja kao voda temeljnica u pješčanom sloju, a visinu njene površine na bilo kojem mjestu određuje razina mora, otpor pri tijeku u pijesku i potrošnja. Zbog velike finoće pijeska tijekom ove vode je vrlo spor, a pri jačem crpenju iz zdenaca u njima se stvara depresija, koja se samo polagano nadomješta pritjecanjem iz okoline. U blizini mora dolazi stoga do infiltracije slane vode, koja je osobito izražena za vrijeme plime u sušno doba.

Izdašnost vodonosnog sloja unutar samog sela nedovoljna je za trajnu i valjanu opskrbu pitkom vodom, pa se ova bazira na cisternama, na prikupljanju kišnice.

Jedan će nas kratki pregled vegetacije koja trenutačno prevladava na Susku uvjeriti u potrebu postupne rekonstrukcije biljnog pokrova, a s time u vezi i oplemenjivanja životinjskog svijeta. Primjenom raznih metoda cijepjenja europske ili domaće loze (*Vitis vinifera L.*) uvriježile su se i prevladavaju crne vinske sorte (sušćan crni – čarno gruoze, susac crni, jakuc crni), u crvenoj sorti prevladava trojiščina, dok su od bijelih najraširenije krizol bijeli i pleskunaca bijela. Od stolnog grožđa najviše ima sorte boltun bijeli (*Afus ali*). Treba napomenuti da je danas u eksploataciji, u produktivnoj snazi, oko 20000 loza

starih susačkih vinograda, znači tek malo više od jednog postotka otprije trideset godina.

Najzastupljenija kategorija otočne vegetacije stoga su napušteni vinogradi, što čini 62% površine otoka (Elaborat, 1993). No, 1991. godine započela je sadnja novih, plantažnih vinograda na inicijativu Općine Cres-Lošinj i talijanskog ulagača Francesca Cosulichia i do sada je, na približno 14 ha zatravljene površine napuštenih vinograda, u dva navrata zasađeno 32 000 loznih sadnica sorti muškati bijeli, sauvignon, cabernet i pinot bijeli.

Na zapuštenom zemljištu rastu razne trave, a ističu se nasadi trstike (*Arundo donax*) koji prevladavaju u krajoliku i koji se koriste za obranu od vjetrova i posolice, bilo kao živi ili kao tzv. "raštel", običan pleter visok oko jedan metar koji se postavlja po plotovima. Za povezivanje raštela služi osušena kora grana bijele vrbe (*Salix alba*) koje rastu rijetko, ali po čitavom otoku. Na napuštenim poljima proširila se kupina (*Rubus ulmifolius*) i drača (*Paliurus spina-christi*). Nekadašnji pašnjaci na padinama jaruga i primorskim padinama prirodnom sukcesijom su prešli u bujadare. U pojedinim jarugama za zaštitu padina od erozije te osiguranje vinogradarskog kolja podignuti su manji šumarci bagrema.

Biljni i životinjski svijet je oskudan i, nakon propasti vinograda, prepušten neredu i korovu. Susak je danas otok gdje je autohtona vegetacija pokrila već sada bivše poljoprivredne površine i tako smanjila broj jestivog bilja (Bakić J., 1988).

Na otoku inače nadprosječno uspijevaju mnoge kulture, osobito u Donjem Selu, gdje zbog dovoljne vlage jednako dobro uspijeva kako povrće tako i voće. No, to su male količine i neselekcionirane vrste te nema viškova, već se za potrebe turizma hrana mora uvoziti.

More s podmorjem aktualni je prirodni resurs otoka koji krije značajne prehrambene resurse, prometne potencijale te turističke i talasoterapeutske mogućnosti. O procesima izmjene topline između atmosfere i mora ovisi sezonske promjene temperature u razmjerno plitkom priobalnom moru otoka Suska. Zimi i na jesen more je znatno toplije od zraka (razlika do 5° C). Na proljeće i ljeti je obrnuto, ali su tada razlike manje (oko 1° C).

U novije vrijeme odnos prema ribljem svijetu poprima razmjere neracionalnog i neprikladnog izlovljavanja koje prijete prirodnom katastrofom. I u moru oko Suska izlovljavanje se vrši najsuvremenijim sredstvima, često na nedozvoljeni način i izvan prirodnih sezona. Ne vodi se briga o veličini ribe koja se lovi, a izlovljena količina daleko nadilazi potrebe otočnog stanovništva.

Novih pouzdanih istraživanja glede ocjene utjecaja svih navedenih negativnih pojava, kao i sve prisutnijeg zagađivanja mora, nema te se samo može pretpostaviti da su sve navedene vrste, zanimljive u projektima revitalizacije, nazočne u dovoljnim količinama.

Obalni pojas Suska u pravilu je hridinast, sastavljen od mezozojskih vapnenaca koji su na ovom otoku prekriveni holocenskim pjeskovitim nanosima. Uz te obale, s jako izraženim morskim strujama uz dno, rasprostranjena je biocenoza sitnog šljunka i krupnog pijeska.

RAZVOJ OTOČNE ZAJEDNICE

Za razumijevanje stvaranja svijesti, kulture i ponašanja Sušćana moramo poznavati prirodu otoka, uočiti njegovu izolaciju i analizirati monokulturu koja je svojedobno uvjetovala društvenu i gospodarsku zajednicu otoka.

Na tom malom otočnom prostoru oblikovala se specifična društvena zajednica koja je optimalno koristila prirodne resurse, da bi nepredvidljivi poremećaj iz okruženja doveo do naglog i nepopravljivog rušenja stoljetne otočne samoorganizacije.

Ono što se dogodilo na otoku Susku, samo je jedan od mnogobrojnih sličnih primjera raspada otočnog sustava na ostalim jadranskim otocima. Pedesetih godina ovog stoljeća na Susku još sve vrije od ljudi i rada. Obraduje se svaki pedalj plodne zemlje, a gustoća stanovnika je oko 400 na jedan četvorni kilometar. Jedna je vrsta tla, jedna vrsta poljoprivrede, ona koja se najbolje prilagodila tlu i hidrološkim prilikama – vinogradarstvo s karakterističnim endemskim vrstama vinove loze – jedan je način obrade toga tla bez upotrebe radne stoke. Sve umijeće, snaga i snalažljivost usredotočeni su u čovjeku samom i o njemu samom ovisi kakve će rezultate postići i koje će mjesto zauzeti u otočnoj društvenoj zajednici. Mali otočni prostor ograničuje broj ljudi koji ga obrađuje kao i broj otočana koje može prehraniti. Postoji jedan, ne značajan ali stalan, odljev viška nenahranjenih ustiju, koja odlaze u emigraciju, uglavnom prema Sjedinjenim Američkim Državama.

Na tako malom zemljišnom prostoru s velikim brojem vlasnika zemljišnih čestica, koji su ujedno i obrađivači, mala je i mogućnost stvaranja viškova, pa i razlika unutar otočne zajednice. Uzajamni nadzor je potpun, solidarnost cjelovita. Ako su male društvene suprotnosti, zajednica je manje isključiva a više podnošljiva. Dalje, stroga je podijeljenost muških i ženskih poslova.

Osim iz vinograda, opstanak se crpi još iz izlovljavanja ribe, u svako doba godine druge vrste i drugim alatom. Nastoji se uključiti čim veći broj otočana, a cijeli akvatorij je podijeljen na "pošte", pozicije koje nude mogućnost kontroliranog ulova iz godine u godinu, iz generacije u generaciju. Tu su i prihodi od pomorskog zanimanja, od pošiljaka iz inozemstva, a od sredine ovog stoljeća i od rada u tvornici ribe.

Tih godina (1953-1955) u ukupnom dohotku Suska 60% čine vinogradarski proizvodi, 30% pošiljke iz SAD-a, a ribolov, tvornica ribe i plovidba preostalih 10% dohotka otočne zajednice.

Glavno je tržište vina Pula, južna Istra, gdje Sušćani mijenjaju robu za novac, a tim novcem kupuju robu koje nema na otoku, a prijeko je potrebna za održanje života u toj specijalizaciji proizvodnje.

Krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina dolazi do naglog mijenjanja lika otočne zajednice Suska, kao posljedice poremećaja iz okoline, prije svega Zakona o vinu iz 1957, koja se manifestira na taj način da se mijenjaju pravci proizvodnje i prodaje u vinogradarstvu, a slijedom toga i mogućnost

neposredne razmjene na tržištu. Smanjuje se polje djelovanja i organiziranja otočana i prekidaju linije održavanja otočnog sustava samoorganizacije. Počinje masovno napuštanje otoka u pravcu nove susačke etnokonzracije u gradu Hobokenu, država New Jersey, SAD.

Iz godine u godinu smanjuje se obrađivana poljoprivredna površina. Najprije se napuštaju vinogradi koji su najudaljeniji i odakle je najteže donositi plod do sela, podruma ili brodova. Nastaje nagla neravnoteža u spolovima, pa otok počinje napuštati i ženska radna snaga, što dovodi do zatvaranja tvornice za preradu ribe.

U emigraciju odlazi mlada, aktivna, radno sposobna generacija. Ostaje starije stanovništvo pri kraju radne sposobnosti, kuće se prazne, vinogradarska proizvodnja naglo jenjava, zadržni podrum zapada u gubitke i ubrzo prestaje raditi.

Početkom sedamdesetih godina počinje i prodaja kuća "vikendašima", kojih je iz godine u godinu sve više, pa se i tim putem mijenja lik otočne zajednice.

Pošiljke iz SAD-a i američke mirovine počinju prevladavati u dohotku stanovnika, što ubrzava napuštanje teškog rada na zemlji. Godine 1979. Susak se uključuje u elektroenergetski sustav s kopna, što je značajan poticaj životu na otoku i povratku iseljenika. Počinju rasti prihodi od smještaja turista u kućnoj radinosti i, manje, od prodaje proizvoda turistima-izletnicima.

U razvoj otoka uključuje se poduzeće "Jadranka" iz Malog Lošinja. Otvara se suvremena samouslužna prodavaonica i novi bar-restaurant. Javljuju se i privatne inicijative u ugostiteljstvu. Doseljavaju se za stalno ljudi iz raznih kopnenih krajeva, ali se s poteškoćama uključuju u zajednički život s preostalim otočanima. Česti su konflikti između autohtonog stanovništva – koje nastavlja svojim uobičajenim životom starije generacije – i novopridošlih otočana, mladih, sa njihovim navikama i potrebama. Broj se "vikendaša" povećava i početkom 1988. godine na Susku bilježimo 223 vikendice. To daje u ljetnim mjesecima i dosta dodatnih stanovnika iz raznih krajeva bivše jugoslavenske države, raznolike životne dobi, profesija i navika. Izbijaju novi konflikti u odnosu ove kategorije i autohtonog stanovništva. Pokoji se "vikendaš" uključuje u akcije mjesne zajednice, većina je indiferentna.

U ljetnim mjesecima dolazi na otok veći broj iseljenika, neki borave i više mjeseci. Donose sobom dio navika i kulture nove postojbine. Polako se uključuju u programe mjesne zajednice. Veoma su vezani za rodni otok te se smanjuje intezitet prodaje obiteljskih kuća "vikendašima". Mnogi bi htjeli otkupiti olako prodanu starinu.

Susački govor, susački napjevi, običaji pri porodu, vjenčanju i pogrebu, narodna nošnja, odjeća i obuća, graditeljstvo i oprema, alati i obrti, sve je to u jednom grču postupnog odumiranja, kao što se moglo i očekivati slijedom drastičnih promjena u sastavu i strukturi otočne društvene zajednice.

Susak je bio naseljen već u rimsko doba (Imamović, 1975). Pokraj današnje crkve, prema sjeveru, nekad je bio benediktinski samostan iz XI. stoljeća. Iznad

pobočnih vrata seoske crkve uzidan je križ iz XI. st., a u crkvi se nalazi romaničko raspelo iz XII. stoljeća.

Naziv "Susak" mogao je nastati iz grčke riječi *sampsychon* (mažurana), koja je u romanskim ustima poprimila oblik *sansegus*, *sansacus*, odakle su je Slaveni mogli preuzeti prema svojim glasovnim zakonima u obliku "Susak" (Hamm, 1956).

Iako je točno da je Susak gospodarski, politički, vjerski i administrativno bio vezan za svoje zaleđe, za Lošinj, ipak vidimo da je on već od prvih početaka zauzimao i neki specifični položaj u ovom dijelu Jadranskog mora.

Kada se i kako Susak odvojio od svojega zaleđa, od Lošinja, Cresa, Ilovika, Unija i ostalog kvarnerskog otočja, teško je reći. No, ta udaljenost i svojevrsna izoliranost učinila je tijekom stoljeća da otočani Suska stvore svoj govor i svoje običaje prilagođene prirodi i potrebi za njenim optimalnim iskorištenjem u borbi za socijalno i ekonomsko održanje.

U projektu revitalizacije od interesa je ponajprije ono što je posebno i jedinstveno u kulturološkom liku stanovnika otoka Suska, a što se javlja kao etnološki potencijal odnosno turistički motiv. Iako bi trebali težiti očuvanju autohtonih oblika kulturnog i kulturološkog izražavanja otočana Suska, jer je samo u toj sredini moguća reprodukcija i ostalih posebnih odnosa, promjene su očite i korjenite te možemo sve više govoriti o potrebi simuliranja tih oblika i oznaka.

STANOVNIŠTVO OTOKA OD 1988. DO 1993. GODINE

Svojedobno općina, kasnije otok općine Cres-Lošinj, a danas općine Mali Lošinj, Susak je 1991. godine imao 188 stanovnika (Popis, 1992). Nekad je to bio najgušće naseljen otok na Jadranu. 1948. godine na 1 km² otpadalo je 435 stanovnika, a prilikom popisa 1953. godine 382 stanovnika. Prema podacima prikupljenim u Mjesnom uredu Susak (marom njegova voditelja gosp. Antona Picinića Toninova), na otoku je 1988. godine prebivalo 196, a pet godina kasnije 1993. godine, još 179 stalnih stanovnika. Iz prikupljenih podataka slijedi demografska, a i socijalna dijagnoza:

1) Najdominantniju skupinu stanovnika otoka Suska čine osobe starije od 56 godina, i to je 60,2% (1988) odnosno 57% (1993) od ukupnog broja stanovnika.

2) Na otoku je 1988. živjelo 61% žena i 39% muškaraca. Godine 1993. žena je bilo 56% a muškaraca 44%.

3) 1988. godine 21,4% otočnog stanovništva bilo je radno aktivno, od čega su 47,6% bili poljodjelci i ribari. U društvenom sektoru radilo je 42,9 % otočana, a ostatak od 9,5% bavio se samostalnim obrtom. Pet godina kasnije (1993), kod približno istog postotka radno aktivnog stanovništva (21,2%) najviše otočana radi privatno (42,1%), a u javnom sektoru je još 34,2% otočana. Poljodjelci i ribari čine samo 23,6% radno aktivnog stanovništva.

4) U dijelu stanovništva sa stalnim mjesečnim primanjima koja ne ostvaruju aktivnim radom prevladavaju inozemni umirovljenici kojih ima 54 i čine 30,1% ukupne populacije, dok ih je prije pet godina bilo dvostruko manje (15,8%). Tu je ubrojeno 6 otočana koji primaju talijansku i našu mirovinu, a samo našu prima još 11 otočana te sa 10 korisnika tzv. socijalne pomoći ova kategorija – od ukupno 75 otočana – prevladava u stanovništvu Suska (41,9%).

5) Osoba u starosnoj dobi od 16 do 55 godina, na koje se može računati u procesu revitalizacije, u ukupnom stanovništvu ima 30,7%. Godine 1988. bilo ih je 29%.

6) Nasuprot opadanju stalnog stanovništva, demografska struktura se nešto poboljšava. Primjer je godina 1993. kada je na Susku zabilježeno 6 smrtnih slučajeva, ali i 4 rođenja, što nije zabilježeno od 1967 godine! Dakako, uobičajeni demografski pokazatelji – indeks i koeficijent starosti, koeficijent ukupne dobne ovisnosti te koeficijent dobne ovisnosti mladih odnosno starih – iznimno su nepovoljni.

ASPIRACIJE

Najcjelovitiji i sveobuhvatni opis susačke otočne zajednice sačinjen je u vrijeme njenog punog razmaha (Mirković, 1957). No, kako u posljednjih tridesetak godina ova otočna zajednica doživljava dramatične trenutke svoga rastakanja, prijeko je bila potrebna suvremena analiza kako bismo, slijedom najnovijih saznanja i ocjena karakteristika, ustanovili mogućnosti kao i aspiracije za regeneraciju i novi razvoj.

Ovaj je rad upravo temeljen na mogućnostima tih preostalih autohtonih otočana, kao i na novodoseljenom stanovništvu sa stalnim i privremenim boravkom, uz uključivanje susačkih iseljenika.

Mogućnosti i potrebe možemo doznati samo neposrednim kontaktom sa svim navedenim kategorijama koje danas čine otočnu društvenu zajednicu. 1988. godine stoga su provedeni anketa i intervjui (Sokolić, 1991; Studija, 1989). Korišteni su i ostali izvori koji na prikladan i pouzdan način oslikavaju ovu otočnu zajednicu, a kojih nije malo, te zaslužuju obradu i ocjenu.

Otok Susak i njegova društvena zajednica uvijek su iznova privlačili znanstvenike i pisce i novinare, te će tako vjerojatno biti i ubuduće. No, kako se čovjek i ljudska zajednica nalaze u stalnom mijenjanju, usponu i propadanju, prilagođavanju novim situacijama i potrebama, ova analiza i odgovarajući zaključci bit će vrijedni u trenutku provedenog istraživanja i možemo ih smatrati nužnom situacijom. Svaki novorođeni otočanin ili doseljenik remeti tu "nužnu situaciju", a povratna reakcija svake nove pojave korigira otočni društveni sustav i nameće nova pitanja.

Prigodom istraživanja područja društvenih kretanja na malim otocima lošinjskog arhipelaga 1989. godine provedena je anketa sa 107 pitanja na koja je odgovarao 321 stanovnik iz dvadesetak naselja otočja (Studija, 1989).

Po ocjeni anketiranih, Susak je treći najugroženiji otok arhipelaga, odmah iza Lubenica na Cresu i otoka Male i Vele Srakane, a ispred Belog, također na Cresu. "Propadanjem" je inače opisano stanje gotovo svih naselja u općini, osim u središnjem općinskom centru, Malom Lošinju i susjednom Velom Lošinju. Ta, u prvom redu socijalnopsihološka činjenica postaje važnom u onom trenutku kada je potrebno stvarati širu motivacijsku osnovicu razvojnim alternativa. Središnji psihologijski dojam, da je posrijedi propadanje, u takvom kontekstu može se pokazati kao važno ograničenje.

Odgovarajući na pitanje što s takvim naseljima treba činiti, anketirani su se većinom opredijelili za obnovu, kako bi se dobila nova turistička središta (54,2% ispitanika), za davanje povoljnih kredita vlasnicima koji se žele vratiti i obnoviti kuće (47,7 % ispitanika) te za zaštićivanje naselja kao spomenika kulture (24,3% ispitanika).

Analiza je pokazala da nema prijedloga, barem ne s dovoljno uvjerljivom većinom, kojima bi se zastupala kakva plodnija alternativa. Ta konvencionalnost osnovnog okvira razumijevanja problema također je dio procesa propadanja. Čini se da s naseljima cresko-lošinjskog arhipelaga umire i društvena imaginacija potrebna da bi se naselja reproducirala.

Sušćani su obuhvaćeni i novijim anketama (Fazlić, 1993). Odgovarajući na pitanja istaknuli su sljedeće probleme:

- zapuštena riva, nedostatak slatke vode, problem srpskih vikendica,
- loša prometna povezanost otoka i školovanje djece,
- telefon (riješeno nakon ankete, op. J.S.),
- nečistoća otoka, problem otpada, pojava brojnih vrana, štakora, krumpirove zlatice.

Odogovarajući na pitanje o interesu za promjene, najveći broj otočana (22,2%) želi "da se naselje razvija domaćim ulaganjem, kvalitetnim turizmom, očuvanjem kulturnih i prirodnih bogatstava", nešto manje (18,5%) želi "da se što više sačuva kulturno bogatstvo i običaji", još manje (14,8%) "da se naselje razvija uz domaća ulaganja", još manje (11,1%) "da se naselje razvija u skladu sa očuvanjem prirode" i "da sve ide istim tijekom kao i do sada" itd.

Stanovnici Suska smatraju da bi trebalo poticati razvoj turizma (40,7%), poljoprivrede (37%), ribarstva (11,1%) itd., a u turizmu žele pansionistički turizam u domaćinstvu (40,7%), pa onda "eko-pansionistički" (22,2%), apartmanski (18,5%), hotelski (11,1%) i na zadnjem mjestu kamp-turizam (7,4%). Većina Sušćana željela bi ulagati (55,6%), i to u turizam (29,6%), u uređenje rive-pristaništa, poljoprivredu i stočarstvo, (po 7,4%), a onda u obrt, ugostiteljstvo, vinogradarstvo i izgradnju Suska. Napominjemo da je ostvaren vrlo veliki uzorak (30 %), jer je od 90 domaćinstava anketom obuhvaćeno njih 27.

1988. godine anketirani su i iseljenici i vikendaši (Sokolić, 1991), kako bi se ustvrdile nosive mogućnosti otoka u projektu revitalizacije. Odgovori pokazuju da i jedni i drugi priželjkuju sudjelovanje u revitalizaciji, a praksa – da to rijetko

i malo čine. Može se tek spomenuti vrijedna pomoć i poticaji poduzeća "P & B Trailer Service" iz Hobokena u državi New Jersey (vlasnici su rodom Sušćani).

Revitalizacija, kao proces obnove života i privređivanja, krajnjeg cilja svakog napora državne administracije, investitora ili znanstvenika istraživača, skup je postupaka, mjera i instrumenata kojemu je cilj obnova resursa i sposobnosti lokalne zajednice da se samoorganizira, samoobnavlja i postane nositelj lokalnog, ovdje otočnog razvoja.

Stoga je, prije i nakon izvršene analize stanja i mogućnosti stalne populacije, uspostavljena trajna suradnja između istraživača, projekatana i općinske uprave te Mjesne zajednice Susak. Održani su i održavaju se brojni sastanci i dogovori na raznim razinama, od otoka do općine, regije i republike, sve u težnji premoštenja postojećeg stanja i pokretanja inicijativa i programa u smislu valorizacije i revitalizacije života i proizvodnje na Susku. Potaknute su i razne inicijative u širenju konstruktivnih informacija kroz tisak, radio i televiziju o ovim naporima, tako da je stvoreno i određeno raspoloženje u široj zajednici i svuda su nastojanja s ciljem sanacije i razvoja otoka podržani.

PRAVCI I NOSITELJI RAZVOJA

Raspoloživi prostor ne dopušta detaljniju analizu razvojnih pravaca otoka Suska, navode se tek djelatnosti, poslovi i zadaci potrebni za pokretanje novog razvojnog ciklusa:

- 1) obnova poljodjelstva, posebno vinogradarstva,
- 2) jačanje turističko-ugostiteljskog sektora,
- 3) uklanjanje infrastrukturnih ograničenja, u prvom redu uređenjem pristaništa i redovitom opskrbom slatkom vodom,
- 4) unapređenje zdravstvene i socijalne skrbi.

Tko su subjekti, nositelji tog i takvog razvojnog ciklusa? U prvom redu državna administracija koja može odgovarajućim poticajima, onako kao što je u prošlosti utjecala na raspad otočnog sustava, pomoći uspostavljanjem zakonskih mehanizama zanimljivih mogućim investitorima kako bi našli svoj interes na otoku Susku. Poticaji i nadzor državne administracije moraju biti što bliže mjestu događanja, jer mehanizme i instrumente razvojne politike treba prilagoditi posebnostima malog otoka.

Slijedeći u nizu subjekata jesu ulagači u programe otočnog razvoja, investitori koji svoja uložena sredstva žele najbolje oploditi. Broju, namjerama i mogućnostima ovih valja posvetiti dužnu brigu.

Artikulaciju želja državne administracije i financijsku potenciju mogućih investitora realizirat će na terenu tehničko-tehnološki osposobljeni operativci, implementatori, oni koji ulaze u otočni prostor i na licu mjesta pokreću proces revitalizacije.

Takvih na otoku Susku još nema i moraju doći ili pomoći sa strane, pokrenuti poluge zamrlog otočnog sustava samoorganizacije, kojeg će otočani, danas nažalost tek sekundarni subjekti razvojnog ciklusa, moći i htjeti prihvatiti. Postupnim napretkom procesa revitalizacije otočna će zajednica preuzimati ulogu i investitora i implementatora, i tako ponovno uzeti "sudbinu u svoje ruke".

Koliko će taj proces potrajati i s kakvim ishodom, teško je predvidjeti, ali ga treba pokrenuti i držati pod nadzorom. U svakom slučaju, na Susku predstoji mnogo posla. Sudeći prema dosadašnjim razgovorima i dogovorima, suradnja i uključivanje otočana neće izostati. Njihove mogućnosti nisu velike, ali se očekuje da će iz projekta u projekt rasti.

IZVORI

Abramić, A., Lajić, I., Leskovec, B., Starc, N. (1990): *Studija društveno-ekonomskog razvoja otoka Unije*, Centar za razvoj otoka, Unije-Mali Lošinj-Zagreb 1990.

Bakić, J. (1988): *Jestivi potencijali otoka Suska* (izvještaj), Institut za pomorsku medicinu, Split.

Blašković, V. (1957): *Gospodarsko geografske osnove*, u: *Otok Susak, Djela JAZU*, knjiga 49, Zagreb.

Draganović, E., Budak-Rajčić, J., Rukavina, M. (1993): *Elaborat zaštite prirode za područje otoka Suska*, Zagreb.

Fazlić, M. (1993): *Rezultati istraživanja za potrebe Management plana gospodarenja prirodnim i kulturno-povijesnim resursima otočja Cres-Lošinj*, Mali Lošinj 1993.

Goldstein, G., Mavar, Z., Diklić, B. (1993): *Susak – konzervatorska studija za integralni plan razvoja otoka*, Zavod za zaštitu spomenika kulture Ministarstva prosvjete i kulture, Zagreb.

Hamm, J., Hraste, M., Guberina, P. (1956): *Govor otoka Suska, Hrvatski dijalektološki zbornik*, knjiga 1, Zagreb.

Imamović, E. (1975): *Antička naselja na otočnoj skupini Cres-Lošinj, Otočni ljetopis Cres-Lošinj*, sv. 2, Zagreb.

Bakota, M. (1992): *Izvještaj o problematici vodne i eolske erozije na otoku Susku*, Hrvatska vodoprivreda Zagreb, Organizacijska jedinica Rijeka, Rijeka.

Lajić, I., Nejašmić, I., Podgorelec, S., uredio Starc, N. (1991): *Otočani – otočna demografska istraživanja*, Ekonomski institut Zagreb i Institut za migracije i narodnosti Zagrebačkog sveučilišta, Zagreb.

Mattessich, A. (1948): *Le isole di Lussino e Sansego* (neobjavljeni diplomski rad), Trieste.

Mirković, M. (1957): *Otočna zajednica Suska, Otok Susak, Djela JAZU*, knjiga 49, Zagreb.

Grupa autora (1983): *Mogućnosti i pravci razvoja jadranskih otoka*, Institut za ekonomska istraživanja Ekonomski fakultet, Zagreb.

Nejašmić, I. (1991): *Depopulacija u Hrvatskoj*, Zagreb.

Petric, M. (1957): *Hidrološke prilike, Otok Susak, Djela JAZU*, knjiga 49, Zagreb 1957.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. 03. 1991., Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, *dokumentacija 881*, Republički zavod za statistiku, Zagreb 1992.

Scarpa in Gregori, S. (1941): *Studi geografici sull' isola di Lussino*, Bologna.

Sokolić, J. (1991): *Pred novim životom (Zapis o otoku Susku), Kalendar Franina i Jurina 1991*, Libar od grozda, Pula 1990.

Sokolić, J. (1991): *Revitalizacija otoka Suska* (neobjavljeni magistarski rad), Zagreb.

Sokolić, J. (1992): *Vie per la rivitalizzazione di una piccola isola – Esempio: Susak (Sansego), isola dell' Alto Adriatico, Proceedings from the conference "Islands 2000: What developement on the eve of the year 2000?"*, Giardini-Naxos.

Grupa autora (1989): *Studija društvenih procesa, Projekt Cres-Lošinj*, Zagreb.

Tomić, F., Romić, D., Dolanjski, D. (1985): *Hidropedološke pogodnosti i mjere uređenja površina u svrhu revitalizacije vinograda na otoku Susku*, Fakultet poljoprivrednih znanosti, Zagreb.

Zakon o vinu, *Službeni list SFRJ* br. 31 od 24. 07., Beograd 1957.

THE ISLAND OF SUSAK – PROSPECTS OF REVITALIZATION

Julijano Sokolić

Susak

The paper deals with problems of revitalization of the island of Susak in the Cres-Lošinj archipelago. Natural resources, relevant parts of the island's economic history and the island community in its flourishing state in the middle of the century are presented. Data on today's demographic revitalization basis are given together with the results of various sociological research performed on the archipelago. Aspirations of islanders revealed by the research are in favour of possible revitalization projects. State administration, entrepreneurs and islanders of Susak themselves are viewed as revitalization subjects. A need that small island specificities be taken in account when formulating development policy measures is stressed.

DIE INSEL SUSAK – MÖGLICHKEITEN DER WIEDERBELEBUNG

Julijano Sokolić

Susak

Im Artikel werden die Probleme der Wiederbelebung der Insel Susak in Cres-Lošinjer Archipel bearbeitet. Es werden die Naturschätze der Insel, Teile ihrer räumlich-wirtschaftlichen Geschichte und die Inselgemeinschaft in ihrer Blüte gegen Mitte dieses Jahrhunderts beschrieben. Es wird die heutige demographische Entwicklungsgrundlage analysiert und die Resultate verschiedener in Cres-Lošinjer Archipel durchgeführter soziologischer Untersuchungen dargestellt. Die in diesen Untersuchungen wahrgenommenen Bestrebungen der Insulaner wirken sich zu Vorteil von möglichen Wiederbelebungsjekten aus. Als Subjekte der Inselwiederbelebung werden die Staatsverwaltung, Unternehmer und die Insulaner selbst angeführt. Das Bedürfnis, beim Formulieren der Maßnahmen der Entwicklungspolitik die Besonderheiten der kleinen Insel zu beachten, wird hervorgehoben.